

ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ КОНОТАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ КОМПОЗИТІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Наталія СМОЛЯР (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто категорію оцінки, проаналізовано оцінний компонент конотату дієслівних композитів, виділено основні критерії формування оцінки композитних одиниць.

The article deals with the category of evaluation. The evaluation component of connotation of verbal composites is analyzed. The main criteria of composite units evaluation forming are determined.

Оцінна конотація як складова конотативного комплексу лексичних одиниць неодноразово перебувала предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Зокрема, ця проблематика є колом наукових інтересів таких учених, як В. І. Говердовського, М. М. Полюжина, В. М. Телії, О. Ф. Арсентьєвої, Т. Космеди, В. А. Басок, І. В. Фадєєвої та ін.

Формування і розвиток категорії оцінки було досліджено Т. Космедою [5]. Емотивну та раціональну оцінки фразеологізмів-ідіом російської мови було проаналізовано В. М. Телією [7]. Вивченню оцінного компонента конотації фразеологічних одиниць сучасної англійської мови присвячено наукову працю О. Ф. Арсентьєвої [1]. Механізм оцінної фразеологічної номінації було розглянуто І. В. Фадєєвою [8]. Оцінний компонент контекстуальних синонімів сучасної німецької мови дослідила В. А. Басок [3].

Актуальність даної проблематики зумовлена необхідністю комплексного вивчення змістових компонентів слова, які збагачують семантичну структуру слова, що сприятиме розкриттю особливостей прагматистичного потенціалу дієслівних композитів сучасної німецької мови у рамках функціональної композитології.

Метою цієї наукової статті є дослідження оцінної складової конотативного макрокомпоненту лексичного значення дієслівних композитів сучасної німецької мови та виділення основних критеріїв формування оцінки композитних одиниць.

Оцінка є одним із важливих понять різноманітних сфер суспільних знань. Для усіх суспільних формацій був характерний оцінний підхід до предметів та явищ навколишньої дійсності. Можна сказати, що оцінка народилася разом із людиною та помре лише тоді, коли зникне людська цивілізація. З цієї точки зору оцінка є універсальною категорією. У процесі відображення реальних денотатів, оцінка, проходячи крізь призму мисленнєвої діяльності людини, переходить із морально-етичної категорії у понятійну. Дана категорія, у свою чергу, набуває відповідного мовного вираження [1: 12].

Категорія оцінки є своєрідним фокусом усіх основних лінгвофілософських категорій. Оцінювання завжди супроводжує гносеологічну діяльність людини, а оцінка є свідченням ступеня пізнаності світу і формується під впливом таких чинників, як соціальна позиція людини, її світогляд, рівень культури, інтелект, моральний розвиток, вік, життєвий досвід, відповідність нормам і принципам моралі [5: 186]. Поряд з іншими соціально-психологічними аспектами пізнання, категорія оцінки входить до ментально-мовленнєвої репрезентації дійсності та може варіюватися у планах змісту та функції залежно від тієї соціально-мовленнєвої ситуації, у якій здійснюється акт оцінювання.

Аксіологічне розуміння оцінки полягає у тому, що вона трактується як усвідомлення цінності. Оцінка дає людині об'єкти та явища відповідно до її потреб. Сутність оцінки проявляється у її двосторонній направленості: на позитивне та негативне. Подвійний характер оцінки є очевидним. З одного боку, вона може відображати „ідеалізовану модель світу“, яка формується загальнолюдськими цінностями та нормами, з іншого боку, вона орієнтована на існуючу дійсність, оскільки мотиви та критерії оцінки задаються фактичними властивостями самих предметів.

Оцінний (аксіологічний) компонент лексичного значення слова чи лексично-семантичного варіанту звичайно сприймається як компонент, що виражає позитивну чи негативну оцінку. А оцінка, власне, є особливою складовою пізнання, якій належить провідна роль у створенні мовних знаків. У нашому дослідженні ми спираємось на філософську тезу, що пізнання об'єктивної дійсності, завжди передбачає її оцінку, тому, що

для вивчення дійсного стану речей необхідно їх кваліфікувати та оцінювати. Під оцінкою розуміємо судження про цінність позначуваного у цілому або його окремої властивості.

Денотатами оцінки можуть бути конкретні та абстрактні поняття. За відношенням до конкретних понять оцінка може бути антропоцентричною (з позицій *homo sapiens*), культурною, естетичною, релігійною, національно-етнографічною, соціальною тощо. За відношенням до абстрактних понять розрізняємо такі форми оцінки, як раціональна, морально-етична, емоційно-чуттєва, прагматична, філософська, психологічна, фізіологічна, сексуальна, ідеологічна [5: 98-104].

Оцінка має різні аспекти – утилітарні, гедоністичні, моральні та інші, тобто реєстр цих аспектів залежить від того, яку цінність хоче побачити суб'єкт в об'єкті [7: 109]. Оцінка занурена у контекст думки. Думка мовця завжди може бути оскаржена, оскільки оцінка – це судження про цінність, а сама цінність як предмет інтересу може бути різною.

Оцінка як обов'язковий, соціально-детермінований компонент структури значення слова чи його лексико-семантичного варіанту представлена у мові у вигляді трьохелементної системи: нейтральна оцінка як точка відліку; позитивна (меліоративна) оцінка; негативна (дерогативна або пейоративна) оцінка [9: 8-9]. Оцінне ставлення носіїв мови до предметів та явищ позамовної дійсності є завжди детермінованим усталеною нормою (нейтральна оцінка). Відхилення від норми в ту чи іншу сторону викликає позитивну чи негативну оцінки. Норму у даному випадку можна представити як антропоцентричну позицію представників усього людства або окремого мовного ареалу, а оцінність розглядати як історично та соціально зумовлену мовну категорію. „Пізнавальна діяльність не обмежується відображенням дійсності, оскільки людина не тільки пізнає, але й оцінює світ, оцінює його властивості та якості з точки зору їх значення для задоволення своїх потреб“ [4: 17].

Оцінний компонент має складну структуру і включає в себе особу (суб'єкт), яка дає оцінку з урахуванням особистих та соціальних характеристик отримувача інформації (адресата), а також інтенцію, якою ця оцінка супроводжується [6: 18]. Слід також зазначити, що оцінка має релятивний характер відносно суб'єкту. Іноді оцінки можуть бути спричинені певними психічними станами суб'єкта, такими як образа, незадоволення, заздрість, недоброзичливість. У такому випадку ці психічні стани характеризують лише позицію того, хто оцінює, а не властивості суб'єкта, що оцінюється.

Наприклад, візьмемо дієслово *gesundschreiben* = *jmdm. seine Arbeitsfähigkeit schriftlich bescheinigen* [Wahrig 1997: 554] – „закрити лікарняний лист, підтверджуючи тим самим задовільний стан пацієнта та його працездатність“. Прослідкуємо експлікацію цього дієслівного композита у наступному фрагменті тексту:

Der Arzt sagte: „Na, Herr Knirsch, ich schreibe Sie heute gesund [...]“ (Eduard Claudius „Geschichte einer Liebe“, S. 36).

Мовець (у даному випадку лікар) оцінює цю ситуацію як позитивну, адже пацієнт почувається добре, він одужав і приступить найближчим часом до виконання своїх професійних обов'язків. Якщо ж реципієнт – пацієнт, який, незважаючи на те, що одужав, все ж ще не хоче, аби лікар закрити лікарняний листок і підтвердив тим самим його працездатність, то він оцінює цю ж ситуацію негативно:

“[...] mußte Dr. Reinbach mich gesundschreiben? Ich wollte nur noch zwei Tage krankfeiern [...]” (Eduard Claudius „Geschichte einer Liebe“, S. 37).

Як ми бачимо, оцінки відносні, тому більшість оцінних значень амбівалентні: вони міняють свій “+” на “-” залежно від ціннісної орієнтації мовця. Оцінний компонент можна з'ясувати тільки у контекстуальному оточенні, оскільки він залежить від усіх притаманних суб'єкту якостей.

Оцінний компонент може мати як системний (узуальний), так і okazіональний характер. Хоча мотиви оцінки завжди є об'єктивними, але вони „не знаходяться з самою оцінкою ані в каузальних відношеннях, ані в відношеннях логічного наслідку“ [2: 181]. Це призводить до того, що у висловлюваннях суб'єктивний та об'єктивний аспекти оцінки можуть бути різними залежно від контексту. Власне бачення автором висловлювання, яке оцінюється як індивідуальне ставлення до того чи іншого явища, та соціально-оцінне значення як суспільно закріплене ставлення, яке є обов'язковим для всіх членів мовної спільноти, можуть не

завжди співпадати, що в свою чергу призводить до зміни позитивної оцінки на негативну або появи меліоративної або пейоративної оцінної семи у нейтральних дієслівних композитів.

Наприклад, візьмемо дієслівний композит *nutzniesen* = 1) *einen Nutzen, von etw. haben, profitieren*; 2) (*Rechtspr.*) *berechtigt sein, vom Erbe Gebrauch zu machen* [Duden 1996: 1090] – 1) „мати користь з чогось“; 2) (юр.) „мати право скористатися спадком“. У наступних контекстах це складне дієслово має нейтральну оцінку:

Also, wie Sie sicher schon wissen, andere Künstler nutzniesen von seinem Werk. Manche lernten die neue Technik kennen, manche bewunderten einfach das Bild [...] (Max Marlow „Erdbeben im Beton“, S. 519).

Natürlich nicht. Ich bin Anwalt. Anwälte verteidigen Kinderschänder und Mörder und Drogendealer und Vergewaltiger und Terroristen. Aber in diesem Fall treffen die genannten Voraussetzungen bei ihm zu. Er darf das Vermögen des Gestorbenen nutzniesen [...]“ (John Grisham „Die Kammer“, S. 47).

У першому фрагменті тексту вжито дієслівний композит *nutzniesen* у значенні „мати користь з чогось“. Персонаж констатує той факт, що полотно художника є досить своєрідним та цікавим з технічної точки зору, свого роду шедевр. Багато митців скористалися цим полотном: дехто перейняв техніку, а дехто просто полюбувався картиною.

У другому контексті нейтральна оцінка дієслівного композита *nutzniesen* реалізується у сфері юриспруденції у значенні „мати право скористатися спадком“. Персонаж (у даному випадку адвокат) повідомляє про те, що його клієнт має усі правові підстави на спадок.

У наступному прикладі контекстуальна реалізація складного дієслова *nutzniesen* з нейтральною семою „мати користь з чогось“ надає йому дещо пейоративної оцінки:

Frau Feddersens Einladung zu einer Tasse Kaffee – keinem Bohnenkaffee natürlich, wer könne sich den schon leisten – konnte ich nicht abschlagen, ich wollte doch unsere Freundschaft nutzniesen und endlich an ihren nicht armen Neffen drankommen [...] (Wolfgang Joho „Die Kastanie“, S. 190).

Пейоративна оцінка у наведеному фрагменті тексту виникає як результат інтенції автора, який зображує ситуацію, в якій знаходиться його героїня. Їй дуже подобається один молодий чоловік, до того ж небідний. Єдина можливість з ним ближче познайомитись – прийняти запрошення його тітки на не дуже добру каву та скористатись цими дружніми відносинами для досягнення своєї мети.

У рамках дослідження оцінного компоненту значного інтересу набуває проблема визначення факторів або критеріїв формування оцінки мовних одиниць. Даній проблематиці присвячена праця І. Ф. Фадєєвої [8]. Автор виявляє джерела позитивної оцінки англійських фразеологічних одиниць зі структурою словосполучення. У результаті аналізу мовного матеріалу дослідниця виділяє 15 можливих джерел меліоративної оцінки фразеологізмів.

На нашу думку, цілком можливо використати запропонований нею принцип до аналізу досліджуваних нами мовних одиниць, згрупувавши виділені 15 джерел у три класи та виділивши три основні критерії формування оцінки дієслівних композитних одиниць, а саме: 1) структурний критерій (критерій компонентного складу); 2) семантичний критерій; 3) екстралінгвальний критерій.

1. Структурний критерій (критерій компонентного складу). Аналіз семантики компонентів складних дієслів показав, що позитивна, негативна чи нейтральна оцінна семи композитних складових, як правило, зумовлюють позитивну, негативну чи нейтральну оцінні семи у значенні цілої композитної одиниці. Це стосується як переосмислених компонентів, так і компонентів, які вжито у буквальному значенні.

Розглянемо дієслівні композити моделі А+V з ад’єктивним компонентом *schwarz*, наприклад: *schwarzarbeiten* – „працювати нелегалом“, *sich schwarzärtern* – „дуже злитися“, *schwarzbrennen* – „нелегально займатися виробництвом спиртогорілчаних напоїв“, *schwarzfahren* – „їхати зайцем“, *schwarzfischen* – „рибалити, не придбавши абонемент“. Ад’єктивний компонент дієслівного композита має сему негативної оцінки, оскільки прикметник *schwarz* – „чорний“ в українській та німецькій мовах має символічне оцінне значення чогось поганого, нечистого, нелегального. Вищезгадані дієслівні композити отримують настільки яскраво виражену узуальну сему пейоративної оцінки, що навряд чи

можлива оказіональна заміна знаку „-“ на знак „+“ або його нейтралізація, адже відомо, що німці вважаються чи не найбільш законослухняними у Західній Європі.

У дієслівному композиті моделі S+V *verkehrssündigen* – „порушувати правила дорожнього руху“ вербальний компонент *sündigen* – „грішити“ має негативну оцінну сему. У дієслівних композитах моделі A+V *kaputtgehen*, *kaputtmachen*, *kaputtschlagen*, *miesmachen*, *querlegen*, *querliegen*, *querschließen*, *querstehen* ад’єктивні компоненти *kaputt* „зіпсований“, *mies* „поганий, огидний, підлий“, *quer* „поперечний; неправильний; кривий“ мають яскраво виражену узуальну сему пейоративної оцінки. Ці семи розповсюджуються на увесь дієслівний композит, надаючи йому негативної оцінки.

У корпусі досліджуваних дієслівних композитів сучасної німецької мови сему меліоративної оцінки актуалізують такі лексичні одиниці, як *feinbearbeiten* – „гарно обробити“, *feinmessen* – „точно виміряти“, *liebäugeln* – „бути люб’язним“, *rechtschreiben* – „правильно написати“, *wertschätzen* – „цінувати, поважати“. Ад’єктивні компоненти цих складних дієслів (*fein* – „точний; ніжний“, *lieb* – „милий“, *recht* – „правильний“, *wert* – „цінний, вартий“) є так би мовити „позитивно забарвлені“ та надають меліоративної оцінки цілому дієслівному композиту.

2. Семантичний критерій. Цей критерій є найважливішим показником при визначенні оцінки композитної одиниці. Він стосується, у першу чергу, ідіоматизованих складних дієслів. Більшість структурних компонентів, які репрезентують дієслівний композит, мають нейтральну оцінку. Лише при семантичній взаємодії цих компонентів у складі композитної одиниці можна з’ясувати, якою оцінкою вона буде наділена. Проаналізуємо, наприклад, такі дієслівні композити, як *heimzahlen* – „помститися“ та *sich gesundstoßen* – „розбагатіти нечесним шляхом“. Субстантивний компонент *das Heim* – „домівка, притулок“ та ад’єктивний компонент *gesund* – „здоровий“ і вербальні компоненти *zahlen* – „платити“ та *sich stoßen* – „штовхатися“ мають нейтральну оцінку. Синтез структурних компонентів у складі композитної одиниці надає їй зовсім іншого оцінного забарвлення, а саме пейоративної оцінки.

У деяких випадках оцінна сема може з’явитися у результаті образного переосмислення „... як результат суміщення бачення двох картин“ [8: 156]. У такому разі джерелом оцінки дієслівного композита виступає образ, який викликає негативні чи позитивні емоції, асоціації, відчуття тощо. Це явище можна простежити на таких прикладах: *hohnäffen* – „наслідувати глузливым чином (як мавпа)“ (пейоративна оцінка); *schweinigen* – „насвинячити“ (пейоративна оцінка); *beschweifwedeln* – „свататися (порівнюється з поведінкою собаки, коли він зустрічає подругу, то починає виляти хвостом)“ (пейоративна оцінка); *windbeuteln* – „вести легковажний (вітряний) спосіб життя“ (пейоративна оцінка).

3. Екстралінгвальний критерій. Цей критерій поєднує кілька джерел появи оцінної семи у дієслівних композитах із втраченою або непрозорою внутрішньою формою. У даному випадку поява позитивних, негативних чи нейтральних сем зумовлена змістом якогось екстралінгвального явища: звичаю, традиції, легенди, міфу, казки тощо. Доволі часто оцінна номінація зумовлена якимось біблійним сюжетом або історичним явищем.

Візьмемо, наприклад, складне дієслово *gleichschalten* = (*zur Zeit der nationalsozialistischen Herrschaft*) *Organisationsformen von Körperschaften u. Institutionen an die nationalsozialistische Weltanschauung anpassen* [Duden 1996: 616] – „насаджувати насильно пануючу ідеологію“ (за часів націонал-соціалізму). Яскраво виражена пейоративна оцінка цього дієслівного композита є очевидною, адже, як нам відомо з історії, якою була реакція народу, коли Гітлер та його влада знищували все, що суперечило їх поглядам.

Аналіз оцінного компоненту дієслівних композитів сучасної німецької мови показав, що вони здатні реалізувати у більшості випадків пейоративну або нейтральну оцінні семи. Індикаторами оцінної конотації складних дієслів виступають контекстні чинники. Перспективи подальших досліджень даної проблематики ми вбачаємо у детальному вивченні інших компонентів конотативного значення дієслівних композитів сучасної німецької мови, а саме емоційного, експресивного та функціонально-стилістичного. Доцільним видається аналіз взаємозв’язку окремих компонентів конотату.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арсентьева Е.Ф. Фразеология и фразеогрфия в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков) / Казан. гос. ун-т, филол. фак.; науч. ред. Э.А. Балалыкина. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2006. – 172 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Басок В.А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – КНЛУ, 2006. – 183 с.
4. Вендина Т.И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм). – М.: Индрик, 1998. – 240 с.
5. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 350 с.
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 141 с.
7. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты – М.: Наука, 1996. – 286 с.
8. Фадеева И.В. Механизм оценочной фразеологической номинации (На материале фразеологизмов положительной оценки со структурой словосочетания в современном английском языке) // Сб. науч. тр. / Моск. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1988. – Вып. 311. – С. 151 – 161.
9. Хидекель С.С., Кошель Г.Г. Оценочный компонент лексического значения слова // Иностранные языки в школе. – 1981. – № 4. – С. 7 – 10.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Duden. Deutsches Universal Wörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 1996. – 1816 S.
2. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1997. – 1420 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Claudius E. Geschichte einer Liebe. – Halle – Leipzig: Mitteldeutscher Verlag, 1981. – 359 S.
2. Grisham J. Die Kammer // Reader's Digest Auswahlbücher. – Stuttgart, Zürich, Wien: Verlag Das Beste, 1996. – S. 7-208.
3. Joho W. Die Kastanie. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1980. – 329 S.
4. Marlow M. Erdbeben im Beton // Reader's Digest Auswahlbücher. – Stuttgart, Zürich, Wien: Verlag Das Beste, 1996. – S. 443-582.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Смоляр – викладач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Волинського національного університету ім. Лесі Українки.

Наукові інтереси: семантика та прагматика мовних одиниць.

СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ ПРЕФІКСА *πο* У ГОМЕРІВСЬКОМУ ЕПОСІ

Тетяна СОЙКО (Львів, Україна)

*У статті розглянуто семантику та функції префікса *πο* (*пр*-, *ф*-) у давньогрецькій мові, на основі «Одіссеї» та «Іліади» Гомера. Для префікса є характерна широка полісемія. На основі аналізу були виділені наступні значення префікса: 1) віддалення та відокремлення, 2) завершеність, 3) припинення, 4) інтенсивність, 5) повернення, 6) новоутворена група. Напрямок руху та значення префікса *πο* залежать від контексту.*

*The article deals with the semantic and functions of the preposition *πο* (*пр*-, *ф*-) in the ancient Greek language. The research is focused on Homer's "The Odyssey" and "The Ilias". The preposition under research is characterized by broad polysemy. The article considers different meanings of the mentioned preposition: 1) removal, 2) completion, 3) cessation, 4) intensity, 5) return, 6) new-formed group. The direction of the movement and meaning of *πο* can be seen from the context.*

В індоєвропейських мовах уточнення значення дієслова відбувається за допомогою префіксів, система яких була досить розгалуженою [4: 189]. Префіксація була одним з найпоширеніших способів словотвору зокрема і в давньогрецькій мові. Первісне локальне значення префіксів згодом розширилось, так що вони почали виражати різні відтінки значень.

Метою нашої розвідки є дослідження семантики та функцій префікса *πο* (*пр*-, *ф*-) у гомерівському епосі.

Префікс *πο*- походить від *арі (пор. латин. *ab*-, давньоінд. *ара*-) і має значення віддалення від поверхні («виходячи від чогось»)[6: 97]. Крім того, у нього наявне значення віддаленості від точки [5: 69]. Воно фіксує локальний результат стосовно вихідного пункту і таким чином охоплює характерні для цього прийменника уявлення про вихідний пункт і про локальний результат дії [3: 309].

Здебільшого у даного префікса виділяють декілька значень: 1) відокремлення, віддалення; 2) завершеність; 3) повернення; 4) припинення; 5) перетворення [2: 196-197]. Подібні значення фіксує словник Лідделла–Скотта: 1) відділення (а) віддалення, б) заперечення; 2) завершеність; 3) припинення; 4) повернення; 5) образа; 6) заперечення